

Posuzovací schéma pro identifikaci žáků se sociálním znevýhodněním v ZŠ

Autor: doc. PhDr. Zbyněk Němec, Ph.D.; Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy

Základní cíl. Cílem tohoto materiálu je poskytnout poradenským pracovníkům škol jednoduchý a funkční nástroj, pomocí kterého můžou, ve spolupráci s učiteli, sami identifikovat žáky, u kterých vznikají překážky ve vzdělávání v důsledku sociálně podmíněných příčin. Na základě takové identifikace žáků se sociálním znevýhodněním přímo ve škole (bez nutnosti zapojení školských poradenských zařízení) je pak dále možné zajistit systém podpory těchto žáků.

Principiální ukotvení. Při práci s posuzovacím schématem vycházíme z principů *Úmluvy o právech dítěte* (OSN, 1989), podle které by prvořadým měl být vždy zájem dítěte. Následující schéma pro posouzení žáka a jeho potřeb tak slouží výhradně k identifikaci oblastí, ve kterých je potřeba zajistit žákovi nadstandardní podporu.

Škola nemá možnost objektivně hodnotit domácí zázemí žáka, vycházíme proto z hodnocení žáka a jeho potřeb tak, jak se jeví z perspektivy učitelů a dalších pedagogických pracovníků. Účelem posouzení v žádném případě není (ani nemůže být) jakákoli kritika úrovně domácího zázemí nebo výchovy v domácím prostředí – jsme si vědomi toho, že řada zákonných zástupců žáků dělá maximum pro zajištění optimálních podmínek pro péči o své děti, zároveň ale z objektivních příčin mnohdy tuto péči nemohou zajistit v potřebné míře.

Postup pro práci se schématem. Posuzovací schéma vyplňuje poradenský pracovník školy (výchovný poradce, školní speciální pedagog, psycholog nebo sociální pedagog) na základě rozhovoru s třídním učitelem; v případě potřeby lze údaje z rozhovoru doplnit o pozorování poradenského pracovníka během výuky. Standardní postup probíhá v následujících krocích:

1. Poradenský pracovník seznámí učitele s jednotlivými charakteristikami (sledovanými oblastmi/faktory), které utvářejí sociální znevýhodnění žáků.
2. Poradenský pracovník společně s učitelem projdou seznam žáků v dané třídě a společně identifikují žáky, u kterých by mohly být sledované charakteristiky významné.
3. Pro jednotlivé žáky identifikované v předchozím kroku pak poradenský pracovník na základě výpovědí učitele vyplní posuzovací schéma. U každé posuzované oblasti/faktoru zaznamená na uvedené škále míru závažnosti negativních dopadů do vzdělávání žáka, podle součtu v jednotlivých oblastech určí celkové skóre – index sociálního znevýhodnění žáka.
4. V návaznosti na identifikovanou míru sociálního znevýhodnění a z ní vyplývajících potřeb žáků pak poradenský pracovník deklaruje požadavky na (materiální, personální a jinou) podporu směrem ke státu a pomáhá učiteli nastavit potřebné podpůrné mechanismy pro žáky.

Jako relevantní se v posuzovacím schématu hodnotí jen závažné a dlouhodobé jevy, které významně ovlivňují výsledky vzdělávání žáka. Při vyplňování se nezohledňují jevy krátkodobé a jevy s malou mírou závažnosti (např. ojedinělá nepřipravenost žáka na výuku, vliv běžných absencí, výjimečné dopady krátkodobé finančně nepříznivé situace rodiny apod.).

Hodnocení sledovaných oblastí/faktorů. Při práci se schématem se u jednotlivých sledovaných oblastí/faktorů hodnotí míra negativních dopadů do vzdělávání žáka, a to na škále 0 – 1 – 2 – 4. U většiny hodnocených žáků by se hodnocení dílčích oblastí mělo pohybovat mezi stupni 0, 1 a 2. Stupeň 4 je určený pro zdůraznění závažnosti faktoru v těch mimořádných případech, ve kterých jeden dílčí faktor v podstatě téměř znemožňuje efektivní vzdělávání žáka (např. extrémní absence ve

výuce, naprostá neznalost vyučovacího jazyka...). Význam jednotlivých číselných hodnocení je podrobněji definován následovně:

0 – žádné dopady, negativní vliv dané oblasti/faktoru do vzdělávání žáka není žádný nebo je jen zanedbatelný;

1 – mírné dopady, negativní vliv dané oblasti/faktoru do vzdělávání žáka je méně závažný, vyskytuje se pouze občas (ne trvale) a dá se zvládnout běžnými formami podpory žáka (intervence učitele nebo asistenta v rámci vyučování);

2 – významné dopady, negativní vliv dané oblasti/faktoru do vzdělávání žáka je významnějšího rozsahu, vyskytuje se s větší frekvencí nebo trvale a zpravidla už vyžaduje zapojení alespoň některých nadstandardních forem podpory (dílní intervence mimo výuku, vyšší míra zapojení pedagogických/ poradenských pracovníků);

4 – zásadní dopady, negativní vliv dané oblasti/faktoru do vzdělávání žáka je zcela zásadní a v podstatě znemožňuje výuku žáka, vyskytuje se trvale a vyžaduje zapojení řady různých nadstandardních forem podpory žáka (komplexní intervence mimo výuku, vysoká míra zapojení dalších pedagogických/ poradenských pracovníků).

Výsledné vyhodnocení. Výsledné vyhodnocení vyplývá z celkového skóre dosaženého součtem dílčích hodnocení u jednotlivých sledovaných faktorů, s přihlédnutím k množství faktorů, jejichž negativní dopady jsou hodnoceny jako „významné“ (2) nebo „zásadní“ (4) – viz tabulka níže. Za žáka se sociálním znevýhodněním pro účely oficiálního vykazování je považován žák, jehož výsledné skóre je vyšší než 5 (jen výjimečně pak také případně žák, jehož skóre je 4 nebo 5 a současně má alespoň dva faktory hodnocené stupněm dvě nebo alespoň jeden faktor hodnocený stupněm čtyři). **Za celkový počet žáků se sociálním znevýhodněním v dané třídě/škole považujeme součet žáků, kteří v následující tabulce vycházejí v kategoriích II. a III.**

Výsledná kategorie	Odpovídající celkové skóre (CS) – index sociálního znevýhodnění	Předpokládaná podpora
0. žák bez sociálního znevýhodnění	index < 4, v dílčích hodnotách jen nuly a jedničky - v jednotlivých oblastech se objevuje převážně hodnocení „0“, maximálně ve třech oblastech je hodnocení „1“, hodnocení „2“ nebo „4“ se neobjevují	bez potřeby nadstandardní podpory
I. žák ohrožený sociálním znevýhodněním	index 2 – 5, v dílčích hodnotách nuly, jedničky a max. jedna dvojka - objevují se hodnocení „1“ ve čtyřech nebo pěti oblastech nebo v max. jedné oblasti se objevuje hodnocení „2“, celkový součet hodnocení je max. 5, hodnocení „4“ se neobjevuje	mírná potřeba nadstandardní podpory, realizovatelné formou běžných intervencí pedagogických pracovníků v rámci vyučování
II. žák se sociálním znevýhodněním a významnou potřebou podpory	index > 5, v dílčích hodnotách nuly, jedničky a dvojky - hodnocení „2“ se objevuje ve dvou nebo více oblastech a/nebo celkový součet hodnocení je více než 5, hodnocení „4“ se neobjevuje	významná potřeba nadstandardní podpory, mj. formou dílčích intervencí mimo výuku, s vyšší mírou zapojení dalších pedagogických a poradenských pracovníků
III. žák se sociálním znevýhodněním a zásadní potřebou podpory	index > 5, v dílčích hodnotách min. jedna čtyřka - alespoň v jedné oblasti se objevuje hodnocení „4“ - celkový součet (index) je zpravidla vyšší než 5, výjimečně jsou zde ale zařazeni i žáci s indexem 4 nebo 5, pokud v jednom faktoru dosahují stupně 4	zásadní potřeba nadstandardní podpory, mj. formou komplexních intervencí mimo výuku, s vysokou mírou zapojení dalších pedagogických a poradenských pracovníků

Jméno a příjmení žáka:	Ročník, třída:
Posuzovací schéma	Míra negativních dopadů 0 – žádné dopady, 1 – mírné dopady, 2 – významné dopady, 4 – zásadní dopady
Sledované oblasti/faktory – hodnoceno z pohledu pedagoga	
A. Žák nemá přiměřenou podporu vzdělávání v domácím prostředí Žák není připravený do školy, nemá vypracované úkoly, v době absencí nemá doplněné učivo ad. Absence podpory může být způsobena různými objektivními důvody (nevhodné prostředí, nedostatečné vzdělání nebo nedostatek času pečujících osob...).	
B. Žák nemá v dostatečné míře osvojený vyučovací jazyk Žák má menší slovní zásobu, nerozumí dobře školnímu výkladu a/nebo zadání úkolů, úroveň vyjadřování není přiměřená věku. Může jít o žáka s OMJ, z rodiny používající etnolekt nebo z rodiny s nižší úrovní jazykových kompetencí v důsledku sociálních příčin.	
C. U žáka se objevuje náročné chování vznikající z ne-zdravotních důvodů Chování náročné na podporu vzniká u žáka v důsledku odlišných standardů a norem očekávaných v domácím prostředí, negativní vliv může mít také vyšší výskyt sociálně negativních jevů v místě bydliště žáka.	
D. Žák má malou motivaci k učení a nízkou účast ve vzdělávání V důsledku specifík v domácím zázemí (včetně chybějících pracovních a studijních vzorů) žák nemá zájem o vzdělávání, jeho školní docházka je ohrožena vyšší mírou absencí (které nejsou způsobovány jinými objektivními příčinami).	
E. Žák má problémy v soustředění na výuku v důsledku nedostatečného naplnění jeho psychických potřeb Žák není schopen se adekvátně soustředit na školní vzdělávání, protože nemá stabilní domácí zázemí a dostatečnou psychickou podporu pečujících osob nebo v důsledku prožitých traumat.	
F. U žáka se objevují bariéry ve vzdělávání v důsledku nedostatečného naplnění jeho fyzických nebo materiálních potřeb Žák nemá v dostatečné míře saturované základní fyzické potřeby (strava, přiměřené oblečení, hygiena) a/nebo nemá zaplacené výdaje spojené se vzděláváním (družina, pomůcky, školní akce, obědy ad.).	
G. Zákonný zástupce žáka nespolupracuje se školou Rodič nebo jiný zákonný zástupce žáka dlouhodobě nereaguje na opakované pokusy o navázání komunikace ze strany pedagogů (asistentů, poradenských pracovníků školy), a to v míře, která negativně zasahuje do vzdělávání žáka.	
Celkové skóre – index sociálního znevýhodnění součet hodnocení výše uvedených položek	

Komentáře – základní vysvětlivky ke sledovaným oblastem/faktorům

A. Žák nemá přiměřenou podporu vzdělávání v domácím prostředí: Absence adekvátní domácí přípravy může být způsobena nedostatkem podpory ze strany zákonných zástupců (rodiče nemají zájem / čas / potřebné znalosti a kompetence) nebo nevhodným domácím prostředím (žák nemá samostatný pokoj nebo jiné klidné místo na přípravu). V důsledku uvedených faktorů žák nemá vypracované domácí úkoly, zapomíná pomůcky, zaostává v době absencí. U žáků na počátku školní docházky se do této oblasti řadí i jejich nedostatečná připravenost na vstup do základního vzdělávání.

B. Žák nemá v dostatečné míře osvojený vyučovací jazyk: Nedostatečné jazykové kompetence u žáků vznikají v důsledku používání odlišného jazykového kódu v rodině – může jít o zcela jiný jazyk (odlišný mateřský jazyk), ale i o češtinu v podobě etnolektu (romský etnolekt češtiny) nebo sociolektu (chudší nebo odlišná slovní zásoba nižších sociálních vrstev obyvatel). V důsledku uvedených faktorů žák nerozumí mluvenému i psanému výkladu učiva, chybí v pochopení výkladu a neumí se sám vyjadřovat přiměřeně svému věku.

C. U žáka se objevuje náročné chování vznikající z ne-zdravotních důvodů: Chování náročné na podporu může u žáka vznikat v důsledku rozporu/nesouladu mezi minoritní kulturou domácího prostředí a majoritní kulturou školy (např. v oblasti návyků, které škola samozřejmě očekává, v rodinném prostředí ale chybí); na obtíže v chování žáka ale může mít i vliv vyšší výskyt sociálně nežádoucích jevů v prostředí, ve kterém žák žije (např. častější užití vulgarismů, vyšší míra užívání návykových látek, dysfunkční rodinné vztahy apod.). V důsledku uvedených faktorů žák opakovaně porušuje normy chování očekávané ve školním prostředí.

D. Žák má malou motivaci k učení a nízkou účast ve vzdělávání: Nízká úroveň motivace ke školnímu vzdělávání je způsobena nedostatkem pracovních a studijních vzorů v okolí žáků, zároveň může být negativně ovlivněna i menším akcentem na význam školního vzdělávání ze strany zákonných zástupců žáků. V důsledku uvedených faktorů žák nemá zájem o aktivní účast ve výuce, viditelnou překážkou ve vzdělávání jsou pak zvýšené absence na školním vyučování (aniž by tyto absence vznikaly ze zdravotních důvodů). Absence (z celkového času výuky): do 10 % stupeň 1; 10 až 25 % stupeň 2; vyšší než 25 % stupeň 4.

E. Žák má problémy v soustředění na výuku v důsledku nedostatečného naplnění jeho psychických potřeb: Nedostatečné naplnění psychických potřeb může být u žáka způsobeno nestabilním nebo jinak ohroženým/ohrožujícím domácím prostředím (dysfunkční rodinné vztahy, zanedbávání dítěte, opakované stěhování, výskyt domácího násilí nebo jiných patologií), psychika žáka může být také poznamenána prožitými traumaty (např. u dětí umístěných v ústavní výchově nebo v péči OSPOD; u dětí po rozvodu rodičů nebo po úmrtí v rodině). V důsledku uvedených faktorů se žák nemůže dostatečným způsobem koncentrovat na výuku.

F. U žáka se objevují bariéry ve vzdělávání v důsledku nedostatečného naplnění jeho fyzických a materiálních potřeb: Nedostatečné naplnění základních fyzických potřeb vzniká zpravidla následkem špatné socioekonomické situace rodiny, mezi důsledky mohou být nedostatečná koncentrace žáka na výuku (např. z důvodu hladu), sociální stigmatizace v kolektivu (např. kvůli nevhodnému oblečení), případně zvýšené absence (vyšší nemocnost jako důsledek substandardního bydlení). Do této oblasti patří také nedostatečné materiální zabezpečení žáka – průběh vzdělávání je ohrožen skutečností, že zákonní zástupci neplatí poplatky za učebnice / školní obědy / školní akce a výlety apod.

G. Zákonný zástupce žáka nespolupracuje se školou: Nedostatečná spolupráce mezi školou a zákonnými zástupci žáka vzniká v důsledku nedostatečné aktivity (event. vyhýbání se kontaktu) na straně zákonných zástupců žáka (nechodí na schůzky, nereagují na pokusy o telefonický kontakt apod.). V důsledku tohoto faktoru může docházet k rozporům mezi výchovou žáka ve škole a v rodině, nemohou být zcela efektivně řešeny ani běžné požadavky na zákonné zástupce v oblasti vzdělávání (hrazení školních pomůcek apod.), ani případné problémy v chování žáka. Počet výzev/pokusů o kontakt, na které zákonný zástupce nereagoval: do 5 výzev stupeň 1; 5 až 10 výzev stupeň 2; více než 10 výzev stupeň 4.